

**ЖАЛГЫЗДЫКТЫН КӨРКӨМ ЖАҢЫРЫГЫ
(АКЫН А. ӨМҮРКАНОВДУН “ЖАЛГЫЗДЫК ЫРЫ”
ЖЫЙНАГЫНЫН МИСАЛЫНДА)**

ИСАЕВА САЙРА

ф.и.к., Ж.Баласагын атындагы КУУ

Эгемендүүлүккө ээ болгон күндөн берки адабий чыгармалар жөнүндө сөз кылганда элдин турмушунун болуп көрбөгөндөй өзгөрүп, дүйнө таанымы башкача нукка түшкөнүн белгилеп келебиз. Ошондуктан, бүгүнкү күндө илимде да, көркөм таанып билүүдө да улуттук маданиятты башка өңүткөн аңдап, жалпы адамзаттык көркөм баалуулуктар менен жаңыча карым-катышта карап чыгуу талабы турат. Ушул көз караштан алганда азыркы жер жайнаган ыр китептердин баары эле сөз кылууга татыбай турганы айгине. Бирок көптүн арасында, көчтүн карасында калбай, кашкайып көрүнүп турган акындардан да куру эмеспиз. Мындай талапка тээ совет мезгилинин 70-жылдарынын аяк ченинде “Мөлтүр сезим” аттуу алгачкы жыйнагы менен кыргыз журтчулугуна таанылып, ошол мезгилде эле башкаларга окшобогон оригиналдуулугу, көркөм-эстетикалык табылгалуулугу менен айырмаланган, бүгүнкү күнгө чейин ошол басыгынан жазбай келе жаткан Кыргыз Эл акыны А.Өмүрканов сыяктуу чыныгы таланттардын чыгармалары толук жооп берет. Анын кайсы гана мезгилдеги ырларын албайлы, ал кандай гана нерсени сүрөттөбөсүн аны туюнтуунун өзгөчө манерасы байкалат. Жан дүйнөндү тазартып, жаңы сезим- туюмдарды жараткан анын ырларында өз бетинчелик, көп сырдуулук, көп кырдуулук жатат. Алгачкы “Мөлтүр булак” жыйнагынан тарта соңку “Жалгыздык ырына” чейинки жыйнактарынын баарында жүрөгү таза, ак ниет, кыял чабыты кенен жана бай, дүйнөнү түркүн образдар менен ача билген, сыр жашырбаган, дайыма агынан ачылган акындын образы кызыл сызыктай аралап өтөт. Акындагы дагы бир өзгөчөлүк-ал жасакерленбейт. Ал турмушту өзү кандай туйса, сезсе дал ошол турушунда табигый чагылдырат. Тема тандабайт, жашоодо эмнени сезсе, эмне акынды толкундата алса дал ошондой жазат. Мисалы, акын Ата мекен, тоо, суу, мезгил, ата, апа, сүйүү, кызганыч, сагыныч, жашоо ырахатты, өкүнүч ж.б. түркүн темаларда дилинен агылып чыккан акындын өздүк стили, табигыйлуулугу, чынчылдыгы, жөнөкөйлүлүгү менен окурмандын жүрөгүнөн түнөк тапкандай деңгелде жазат **(бекеринен акындын 100дөн ашык ырына обон чыгарылып, элдик ырларга айланган жок да- И.С).**

Акын жыйнактан жыйнакка өсүү жолунда болду. Анын акындык позициясын таасын ачкан “Күндөгү так”, “Асмансыз жылдар”, “Тушалган чагылган” аттуу өзгөчө жыйнактарында канжыгага башын байлап коюп жазган өткөөл заман тууралуу бетке чабаар, курч ырлары элге жетип, колдоо тапса, “Жалгыздык ыры” жыйнагы “Өлүмгө жаш, өмүргө кары курагында” жазылган мыкты ырлардын топтомунан турат. Акындын бул китебинде таасирлүү поэтикалык сезим-туюм менен турмуштук көз карашынын жаңы кырларын ачкандыгы менен өзгөчөлөнөт. Бекеринен ал аны “Жалгыздык ыры” деп атаган жок. Буга чейин деле ыр китептеринин аталышына атайын маани бергендиги байкалган. Маселен, “Күндөгү такта” Акаев мезгилиндеги катаал замандагы көп адамдардын оор күндөрүндөгү түркүн “тактарды” ар тараптан ачса, “Асмансыз жылдар” китебинде асман туруп асманды көрбөй жашаган баш аламан элдин тагдырын чагылдырып, “Тушалган чагылганда” улуттук ар-намыс идеясын жаңы баскычка алып чыгат. “Жалгыздык ыры” жыйнагында акын замандаштарынын тагдырын, алардын келечек үмүттөрүн, кайгысын, сүйүүсүн, өкүнүчүн бүткүл жан-дилинен өткөрөт. Көп ырларында акындын жеке тагдыры жатат. Бирок, ал тагдыр жалгыз акынга эмес, жалпы окурмандын тагдырына айланып, алардын да ыры, алардын да кайгы-кубанычы, арманы, арзуусу, өкүтү, үмүтү болуп калат. Чыныгы поэзия гана мына ушундай сапатка эгедер болуп, акындын менчигинен элдин көркөм дөөлөтүнө айланып кетет.

Китептин аталышы терең философиялуу. Аны акындын жеке тагдырына байланыштырып, же “ар жалгыздык башта бар” деп жалпы адамзатка байланыштырып караса да болот. Жалгыздык – акындын бактысы да, трагедиясы да болуп көрүнөт. Турмуштун татаалдыгы, көп кырдуулугу, чексиздиги жалгыздык аркылуу ачылат. Китептеги “Жалгыздыкта бүт баары бар...” деген алгачкы ырдын каймана аталышында эле көп маани, реалдуу турмуш бар. Анткени акындын жалгыздыгынын нары жагында кубаныч, жашоо кумары, ырахат, махабат, өкүнүч, кайгы, көңүл калуу сыяктуу карама-каршылыктуу сезимдер жатат. Алар азыркы көп акындар жазган бир сезимдин тегерегиндеги эле тапталган ыр курулмалары эмес. Жашоо жана тирилик тууралуу терең жана салабаттуу ой калчоо менен акын кичинекей, майда көрүнгөн нерселерден чоң маани-маңыз көрө билет, анда майда жана маанисиз эч нерсе болбостугуна окурманды ынандырат..

Сыртынан жөнөкөй көрүнгөн акындын ырлары чынында кыйла ой түйшүгү менен окулганда гана четинен сырлары, маани-маңызы ачыла баштайт. “Айрык сүрөт”, “Күчүк”, “Жалгыздыкта бүт баары бар...”, “Жалгыз таштар”, “Былтыркы кар”, “Жаратып алдым сени өзүм айдан”, “Жалгызга жылдыз жолдош”, “Кылгырган жаш” өңдүү ырларын окуп, акын менен сырдашып, маектешип жаткандай абалга келебиз. Бул ырларда акын тагдыр, кайгы, муң, сүйүү, адамдын жан дүйнөсүндөгү карама-каршылык, турмуштун чексиз татаалдыгы көйгөйлөрүн жалгыздык аркылуу ачып берет. Бирок жалгыздык десе эле акын бүт баарынан айрылып, жалгыз калды деп түшүнүү да туура эмес. Анткени, адам төрөлгөндөн жалгыз болбойт. Аны курчап турган жакын адамдары, табият аны жалгыз калтырбайт. Бирок адам өзү жалгыз төрөлөт, жалгыз өлөт, аны өзү түшүнгөндөй эч бир жан түшүнбөйт. Кээде адам өзүн-өзүнү түшүнбөй бушайман болот. Акын адам психологиясындагы мына ушул чечилип бүткүс татаалдыкты өзүнүн жалгыздыгы аркылуу чечелейт. Мындай жалгыздыктын татаал, карама-каршылыктуу мүнөзү тууралуу мурдатан кыргыз поэзиясында жазылып келсе да, жалгыздыкты А.Өмүрканов сыяктуу эч ким жан териси менен туюп, ачып бербеген сыяктуу. Мисалы **“Жалгыздыкта бүт баары бар...”** деген ырында:

Кайра кирем, Жалгыздыгым алпчыгам,
Жалгыздыкта бүт баары бар...табалбай...
Мен күзгүдөн өзүмдү өзүм карасам,
Боло калат бирөө келе калгандай.
Жалгыздыкта бүт баары бар... сүйгүзгөн,
Сүйдүргөн да, күйдүргөн да... бүтө албай...
Карт бүркүттөй мурун күнгө күйгүзгөн,
Калдалаңдай канат силкип уча албай (21-бет).

десе, **“Жалгызга жылдыз жолдош”** ырында:

Жалгыздыктан кээде улуймун карышкырча,
Ошентсе да жалгыздыгым жандан жылба...
Жабыккан жандын жалгыз жүрөгүндө,
Эскерүү бар жете турган бир кылымга...

Жалгыздыгым жалт деп учкан куштай учпа,
Жаман болгун жакшы болгун жанымда укта.
Күнү-түнү батпай турган зор Күн болмок.
Эгер адам көргөн мундан жарык кылса (29-бет).

“Сакта, сакта” деген ырында:

Ойлор арбын жашыл жаздан ак кар кышта,
Сырлар көп кумдан дагы жаткан ташта.
Топурашып жүргөндөрдө топондо жок,
Аалам баткан акыл жатат жалгыздыкта. (49-бет), – деп

акын жанга жаккан, жана жакпаган, кубанткан жана кайгырткан жалгыздык менен кечээкисин, бүгүнкүсүн, эртеңкисин ажырагыс биримдикке келтирет, жалгыздыктан эмне

туйган-сезгендерин ага сыйдырат. Себеби, жан кашайткан жалгыздыктан да, көңүл калуудан да, кайгыдан да жансоогалап алып калганы, дем тутканы, жалгыздыкта калтырбаган ыйык тумары ырлары. Бекеринен акын кудайдан “таланттын нуру тамчыла себил”, “Жаман киши десе десин, а бирок, жаман акын дебесе экен мени эч ким...” деп тилебегендир. Анткени акынды аяган, таштап кетпеген, жалгыздыктын жан чыдагыс кайгысынан сактап, жашоосун гүлгө айлантып, кандай күн башын түшпөсүн жансоогалап келгени- ырлары. Акындын жеке жашоосундагы кайгы, сагынуу, сүйүү, бактысыздык сыяктуу мазмунду камтыган муңайынкы мүнөздө жазылган ырларынын тереңинде да турмуш соккусуна багынтпаган кудурет жатканы байкалат. Мындай маанай анын сүйүү ырларынан өзгөчө ачык көрүнөт. Акын мурдагы жыйнактарында да бул темага абдан көп кайрылып келгени белгилүү, бирок, бул темадагы ырлары ар бир жыйнагында улам башкача, жаңы ойлор катары кабылданат да, сүйүүнү ар кыл өңүттөрдөн, жаңы дүйнө таанымы менен ачып берип отурат. Дал ушундай өзгөчөлүк - “Жалгыздык ыры” жыйнагында андан ары уланат.

Бул китептеги сүйүү ырлары философиялык ой жүгүртүүлөр менен ширелип, терең мазмундуулугу көп маани камтылгандыгы менен өзгөчөлөнүп, окурмандын ой-сезим түйшүгүнө салат. Акындын мурдагы сүйүү ырлары менен тааныш окурман “өлүмгө жаш, өмүргө кары убагында” да баягы боз улан кездегидей селкиге болгон ашыктык сезиминен, сулуулукка, аруулукка болгон асыл ой-туюмунан ажырабагандыгын көрөт, аны менен кошо суктанып, ашык болот. Көрсө, “ташка тийген тагдырыма табылган, тайаныч сен эң акыркы тайанар” деп, акын өзү жазгандай чын дилден чыккан сүйүү турмуштун, жашоонун нукура ырахаты, анын ажары, көркү болот экен. Антпесе акындын таза сезиминен, чын жүрөгүнөн мындай ырлар жаралбас эле.

Ойум да сен, оозум да сен-баары сен,

Ооруп соккон жүрөгүмө дары сен.

Күндү деле көрбөй калмак экемин,

Эгер сенин көздөрүңдү көрбөсөм...(133-бет).

Алды артына карабай,

Атасын көргөн баладай,

Алдастай келип мойнума

Асылсаң сөзгө жарабай,

Алкынып жүрөк, эсим ооп

Акылдан танып калам ай...(139- бет).

Кучагыма куп жарашат кучагың,

Кучактасам кудуреттей учамын.

Бул өмүрдүн кыскалыгын билсем да,

Тилейм бүгүн бул сүйүүнүн узагын...(145-бет).

Акындын мындан башка да “жабыкканда жамалынды сыласам, жарык дүйнө жатып калат сен болуп”, же “суудан тиктеп тургансыган көздөрүң, кусалыкты кууп чыгат кандагы, “ тиктешкенде тирүүлүккө ыраазы болуп, жамалынды карап калуу кандай сонун” же “келди- кетти дүйнөдө кейиши көп, кереметтүү кендейсиң казыла элек”, же “кабак жарып карап койсоң дүйнөнүн жан көрбөгөн жыргалына кангансып”, “сел алып баратканда сени ойлонуп, серпилип жээкке чыгып аман калгам” деген чыныгы өлбөс поэзиянын үлгүсүндө жазылган кереметтүү көркөм сөздүн күчүнүн сыйкырдуу күчү бар саптары жүрөктөн түнөк таап, сезимге кыт болуп уюп калат. Акын сүйүү лирикаларында эле мындай кереметтүү ыр саптарын жараткан жок, ал “аалам баткан акыл жаткан жалгыздыкта” терең философиялуу “Аккан суу”, “Таңкы суроо, таасын жооп”, “Атаганат”, “Чилдеде”, “Метаморфоза”, “Күйгөн токой, качкан куш” аттуу ой-сезимге бай, акылга терең, көркөм нарктуу ырларды жараткан.

“Аккан суу” темасында тээ ырчылар поэзиясынан профессионал акындарга чейин далай ырлар жазылды. Бирок, А.Өмүрканов өзүнөн мурдагы акындарды кайталабайт. Ал аккан сууну жаңы өңүттөн карап, жаңы көз карашка чулгап, жекече мамиле-түшүнүгү менен берет.

Кудайга оюн айтат сени карашып,
Сени сурайт тирүү өлүп баратып.
Дүйнө кыйрап калмак мүнөт жок болсоң,
Ар тамчыңды ар бир өлкө талашып...
Сен ааламдан туйбаганды туясың,
Туйса экен деп бизге ишарат кыласың.
Биз калп эле мактанабыз... чынында,
Бу дүйнөнү сен башкарып турасың. (58-бет)

Ал эми “**Бир чака суу**” деген ырындагыдай суунун бүткүл кудуретин бир чака суу аркылуу ачып берүү ар кимдин оюна келе бербес:

Агасың, же учпайсың, же баспайсың,
Жердин куну жетпей турган байсың, байсың.
Атаганат пенде сендей болсо кана,
Баарын багып жүрсөң дагы мактанбайсың.

Акыркы ирет тазалайсың ээк какса,
Ак барсын деп Кудай буйрук берген жакка...
Мен өзүмдү сенден көрүп турган өңдүү,
Көктү сендей көрөлөшпөйт сенден башка (60-бет).

Акындар арноо ырларын көп жазышат, ал эмес чыгармачылыгынын көпчүлүк бөлүгүн арноо ырларын жазуу менен алакеттенгендер да жок эмес. Бирок, А.Өмүркановдун чыгармачылыгына назар салганыбызда акын арноо ырларына аз кайрылып, бирок саз ырларды жараткан. Мисалы, улуу жазуучу Ч.Айтматовго кимдер гана ыр арнаган жок. Бирок, залкардын образын жаратууда акындан “Кош, Чыке...”, “Чынгыз Айтматовдун эстелигине” аттуу ырлары алардын астында турары шек жаратпайт.

Бирдей сүйүп тоону жана талааны,
Кудуреттей колдоп турчу карааны.
Бйлап калды аккан жашын аарчыбай,
Киши түгүл китептердин барагы.

Күндө окусаң күндө күлгүн, күндө жаш,
Чыкем жазган чыгармадай чыгарма аз...
Наамы барлар толуп жатат, а бирок.
Өзүңдөйдү кыргыз эми табалбас (174-бет).

Бирда байкалгандай, акын Чынгызды башкалардай ай-күнгө теңебей туруп эле чыгармачылыгы өлбөс адамдын сүрөтүн чебердик менен тартып коёт. Мына ушундай эле көркөм, элестүү, сезимди селт эттирген чыгармаларга анын энесине арнаган ырлары кирет. Чындыгында эле, акындын буга чейинки эне жөнүндөгү жазылган ырлары өлбөс болуп элдик ыр болуп ырдалып келсе, бул китепке кирген “Апакем”, “Эне жөнүндө ыр топтом”, “Кайран энем”, “Эми жок эркелээрим”, “Эне мээри” деген ырларында “Бетинде бырыштар курандын, Сыр каткан ажайып жазуусу”, “биз баргыча жер жылытып турчуудай...”, “Күндүн нуру күндүз бар да түндө жок, эне мээри баласы үчүн бар дайым”, “Биз сүйөбүз... биздин сүйүү эненин, сүйүүсүнүн тамчысына татыбайт” деген таасын саптары менен эненин ыйыктыгын өлбөс Куранга, же андагы ыйык жазууларга, жерди огуна жылдырбай кармап турган кудуреттүү күчкө орундуу, таамай салыштыруу аркылуу кыргыз поэзиясында эненин образына дагы бир жаңы штрихтерди кошот.

Акын бул ыр жыйнагында жаңы сөз курулмаларын, көркөм сөз каражаттарын табууда азыркы кыргыз акындарынын алдыңкы сабында турат. Бирок акын ыгы жок

кооздук издеп, экиленип кетпейт, табыгый ой-сезимдерге, реалдуу байкоолорго басым жасайт. Ошондуктан анын ырлары окурманга тез жетип, анын жан-дүйнөсүнө жакын болуп, өздүк көз караштар менен ыкчам аралашып кетет.

Жан дүйнөдөгү асыл, баалуу нерселердин баары экинчи планга кетип, бийлик менен байлык биринчи орунга чыккан ааламдашуу заманында А.Өмүркановдун жогорудагыдай адамга кудурет күч бере турган, нукура поэзиянын үлгүсүндө жазылган ырлары аба менен суудай эле керек. Ошондуктан, акындын “Жалгыздык ыры” жыйнагы Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыкка көрсөтүлүшү мыйзамченемдүү, табыгый көрүнүш дешке болот.